

СТАНОВЛЕННЯ ДИДАКТИЧНИХ ОСНОВ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ УЧНІВ У КЛАСИЧНИЙ ПЕРИОД

УДК 373(091)

Барбашова І. А.

У статті схарактеризовано ідеї видатних педагогів XVII–XIX століть щодо формування чуттєвої сфери молодших школярів у таких аспектах: визначення ролі сприймання у пізнанні оточуючої дійсності; установлення провідних видів чуттів, які потребують вдосконалення; обрання методів дидактичного впливу на сенсорні процеси; застосування наочних засобів у навчанні перцепції.

Ключові слова: учні, розвиток, сприймання, навчання, зміст, методи, засоби, форми, підручник.

СТАНОВЛЕНИЕ ДИДАКТИЧЕСКИХ ОСНОВ СЕНСОРНОГО РАЗВИТИЯ МЛАДШИХ УЧАЩИХСЯ В КЛАССИЧЕСКИЙ ПЕРИОД

Барбашова И. А.

В статье охарактеризованы идеи выдающихся педагогов XVII–XIX столетий о формировании чувственной сферы младших школьников в таких аспектах: определение роли восприятия в познании окружающей действительности; установление ведущих видов ощущений, которые требуют совершенствования, использование наглядных средств в обучении перцепции.

Ключевые слова: учащиеся, развитие, восприятие, обучение, содержание, методы, средства, формы, учебник.

THE BECOMING DIDACTIC BASIC OF ELEMENTARY SCHOOL PUPIL'S PERCEPTION DEVELOPMENT IN THE CLASSICAL AGE

Barbashova I. A.

This article characterize the ideas of famous educators XVII–XIX century about early pupils' sensory areas formation, such as: defining role of perception in cognition of reality; establishment the main type of perception, which needs to development, using visual aids in teaching perception.

Keywords: pupils, development, perception, study, content, methods, tools, forms, textbooks.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Дослідження проблеми сенсорного розвитку особистості в молодшому шкільному віці обов'язково передбачає вивчення здобутків педагогічної думки у різні історичні періоди, зокрема, на початку Нового часу і в добу Просвітництва (XVII–XVIII ст.), а також на етапі поширення теорії формальної освіти (кінець XVIII–XIX ст.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певні аспекти початкового навчання у зазначений період висвітлено у вітчизняних та зарубіжних історико-педагогічних джерелах (Л. Артемова, Е. Диспров, О. Джуришинський, І. Зайченко, Є. Коваленко, М. Константинов, М. Левківський, Є. Мединський, О. Піскунов, М. Ярмаченко та ін.). Проте розвідка дидактичних засад удосконалення чуттєвої сфери учнів не знайшла належного відображення і потребує окремого аналізу.

Формулювання мети статті. Мета статті полягає у визначенні еволюційних тенденцій організації сенсорного розвитку молодших учнів у XVII–XIX століттях.

Виклад основного матеріалу. Зародження буржуазних соціальних відносин, піднесення національних культур, розвиток природознавства і філософії, застосування дослідно-експериментальних методів пізнання дійсності та математичної обробки отриманих результатів, набуття педагогічною галуззю знань статусу самостійної науки стали ознаками переходу суспільства до епохи Нового часу. Розкриваючи теоретичні засади початкового навчання, видатні виразники дидактичних ідей цієї доби висловлювали певні думки про сенсорний розвиток школярів. Проаналізуємо ці підходи відповідно до таких історичних етапів і науково-педагогічних тенденцій: початку Нового часу і доби Просвітництва (XVII–XVIII ст.); поширення теорії формальної освіти (кінець XVIII – XIX ст.).

Основи формування в молодших школярів перцептивних процесів найбільш повно обґрунтовано чеським педагогом-реформатором, фундатором наукової педагогіки Яном-Амосом Коменським (1592–1670). Сутність і механізм функціонування сприймання полягає, на його думку, в утворенні образів речей, які, мов незчисленні «печатки» на воску, відбиваються в мозку і при згадуванні щоразу відтворюються [3, с. 72], а мета сенсорного розвитку молодших школярів має відповідати золотому правилу: «все, що тільки можна, давати для сприймання чуттями, а саме: видиме – для сприймання зором, те, що чуємо, – слухом, запахи – нюхом, те, що підлягає смаку, – смаком, доступне дотикові – через дотик». До того ж, учений визнавав доцільним полісенсорне розрізнення властивостей об'єктів: «коли які-небудь предмети відразу можна сприйняти кількома чуттями, нехай вони відразу охоплюються кількома чуттями» [3, с. 159].

Провідним методом навчання школярів перцепції Я.-А. Коменський вважав «спостереження власними очима». Для того, щоб у результаті такого спостереження були отримані міцні враження, він пропонував: «1) поставити відповідний предмет перед очима, 2) але не далеко, на належній відстані, 3) і при тому не збоку, а прямо перед очима, 4) передня сторона предмета має бути не відвернена або перевернена, а обернена прямо до очей, 5) так, щоб спочатку можна було б оглянути предмет в цілому, 6) а потім оглянути кожну частину окремо, 7) і при тому за порядком від початку до кінця, 8) і спинитися на кожній частині доти, 9) поки все не буде побачене правильно» [3, с. 161]. Коли всі ці умови, як констатує автор, виконуються належно, то спостереження відбувається правильно; якщо ж хоча б одна з них відсутня, то спостереження або зовсім не відбувається, або відбувається на незадовільному рівні.

Серед наочних засобів, які ефективно сприяли б сенсорному розвитку молодших школярів, Я.-А. Коменський виокремлював натуральні предмети, а в разі неможливості подати їх в натурі закликав користуватися спеціально виготовленими копіями або зображеннями, які бути обов'язково доповнені відповідними поясненнями. Яскравим прикладом такого наочного приладдя може слугувати підручник «Світ чуттєвих речей у малюнках», написаний самим Я.-А. Коменським, – перша в історії людства дитяча енциклопедія, в якій ілюстрації використовувались для полегшення засвоєння навчального матеріалу.

Порівнюючи дитину із «чистою дошкою» (*tabula rasa*), англійський філософ, психолог і педагог Джон Локк (1632–1704), доводив, що уявлення і поняття виникають у її свідомості внаслідок дії навколишнього середовища на органи чуттів. «Сприймання – шлях до пізнання, перший крок і перша сходинка до знання», – відзначав просвітитель [6, с. 198]. Учений виокремлює п'ять видів відчуттів: зір, слух, нюх, смак і дотик; докладно характеризує будову і специфіку функціонування їхніх органів; визнає найінформативнішим з усіх зорове сприймання [6, с. 196]. Запропонована Дж. Локком програма навчання джентльмена включала цілу низку предметів, які сприяли розвитку тих чи інших сенсорних здібностей вихованців, а саме: читання і письмо рідною мовою, французька і латинська мови, малювання, геометрія, верхова їзда, фехтування, музика, танці, а також оволодіння якимось ремеслом (наприклад, столярним, токарним, теслярським), навичками в галузі садівництва, сільськогосподарської чи парфумерної справи, лакування, гравірування. Серед методичних порад педагога щодо способів формування перцепції добре відомим є прийом копіювання літери: дитині надавалось кілька червоних відбитків знака, отриманих шляхом гравіювання спеціальної дошки; учень обводив зображення чорним чорнилом і лише після цього переходив до відтворення форми букви на чистому папері [7, с. 553–554]. Зазначимо, що цей прийом залишається актуальним і донині, широко застосовується в сучасній методиці навчання молодших школярів письма.

Згідно з ідеєю вільного і природовідповідного виховання особистості, яку пропагував Жан-Жак Руссо (1712–1778) – французький філософ-просвітитель, письменник, композитор, педагог – період життя дітей від 2 до 12 років («сон розуму») має бути присвячений інтенсивному розвитку процесів сприймання. Істинність цього висновку учений пояснює так: «Оскільки все, що входить у людське мислення, проникає туди за допомогою чуттів, то перший розум людини є чуттєвий розум; він, власне, і є основою розуму інтелектуально; наші перші вчителі філософії – наші ноги, наші руки, наші очі» [2, с. 239].

Визнаючи першорядну роль сприймання у відображенні дійсності, Ж.-Ж. Руссо висловлює не менш важливу думку про те, що чуттєвого пізнання дітей треба навчати. Як саме це робити, педагог розкриває на прикладі навчання дітей малювання і геометрії. На думку гуманіста, в основу занять з малювання слід покласти спостереження реальних об'єктів природи, відтворення їх видимих форм, а не наслідування чужих малюнків. Займатись образотворчим мистецтвом рекомендовано не заради мистецтва взагалі (припускається, що «мазанина вихованця довго залишатиметься ні на що не схожою»); мета навчання малювати має полягати у набутті вихованцем «точнішого окоміру, твердішої руки, знання істинних відношень величини і форми між тваринами, рослинами та природними тілами, здатності швидше орієнтуватися в перспективі» [2, с. 239]. У навчанні геометрії головну увагу приділено проведенню справді прямих, рівних ліній; кресленню правильних чотирикутників, кіл; дослідженню всіх доступних спостереженню властивостей фігур шляхом їх комбінування, накладання, складання (кола по діаметру, квадрата – по діагоналі) тощо [2, с. 242–243]. Окрім малювання і геометрії, джерелом сенсорного досвіду дітей педагог уважав фізичні вправи та ігри, різні види сільськогосподарської праці.

Подальша еволюція проблеми вдосконалення процесів сприймання тісно пов'язана із поширенням теорії формальної освіти, згідно з якою, провідною метою навчання є розвиток здібностей учнів, у тому числі – сенсорних. Засновник ідеї розвивального навчання – швейцарський педагог-демократ Йоганн-Генріх Песталоцці (1746–1827) – доводив важливу роль зовнішніх вражень у розвитку розумових здібностей, міркувань, досліджень і суджень людини [8, с. 349]; включав до складу сприймання п'ять провідних відчуттів («ти сам як фізично жива істота є не що інше, як твої п'ять почуттів») [10, с. 207]; позитивно вирішував питання про доцільність спеціального навчання перцепції, а його результатом визнавав формування в учнів системних уявлень про зовнішні якості предметів і явищ дійсності (у сучасному розумінні – сенсорних еталонів). Процес засвоєння цих уявлень Й.-Г. Песталоцці характеризував як довготривалий і такий, що здійснюється через спостереження, шляхом рівномірного переходу від «неясних чуттєвих сприймань до виразних, від виразних сприймань – до ясних уявлень і від ясних уявлень – до чітких понять» [10, с. 210]. Паралельно із цим, учений радив знайомити дітей із словами-назвами об'єктів споглядання.

Головними чуттєвими одиницями, формування яких мало створювати підґрунтя початкового навчання, Й.-Г. Песталоцці вважав мовні звуки та лінії різної форми. На основі уявлень про ці найпростіші елементи дослідник прагнув вести дитину до пізнання цілісних явищ і предметів: від окремих звуків до їх поєднання у складі і більш складні конструції – слова; від прямих і кривих ліній – до фігур, які вони утворюють (кутів і квадратів, кіл та овалів). Застосовані педагогом способи фонематичного розвитку молодших школярів певним чином сприяли запровадженню звукового методу навчання рідної мови (на відміну від панівного в той час буквоскладального методу), а вивчення форми було обов'язково пов'язане із поясненням дітям понять числа і множини, засвоєнням рахунку, виконанням різного роду вимірювань.

Майже всі дисципліни початкових шкіл, організованих Й.-Г. Песталоцці, забезпечували вдосконалення перцептивних процесів учнів – це читання і письмо, співи, арифметика, геометрія, малювання, продуктивна праця (робота в сільському господарстві, прядильних і ткацьких майстернях), гімнастика, часто поєднана із заняттями музикою, співами і малюванням. При цьому застосовувались такі дидактичні методи як спостереження, демонстрування унаочнення, вправи, ігри, а формами навчання перцепції були шкільні заняття, екскурсії, туристичні походи.

Вивчаючи досвід Й.-Г. Песталоцці, зокрема, щодо організації сенсорного розвитку молодших школярів, ряд думок з цієї проблеми висловив німецький філософ, психолог і педагог Йоганн-Фрідріх Гербарт (1776–1841). Уміння бачити вчений вважав мистецтвом, якого потрібно навчатися, а споглядання – найважливішим із освітніх завдань. Ці твердження він пояснював так: «Чим спокійніше, триваліше і серйозніше дитина придивляється до речей, тим соліднішим є фундамент, що закладається для всіх її майбутніх знань і суджень» [1, с. 116, 119]. Засвідчуючи першорядне значення перцептивних вражень у пізнанні дійсності, учений радив учителям ніколи не відмовлятися від того, щоб «захопити інтелект учнів за допомогою відчуттів», пропонував «завдяки показу природних тіл, приладдя, пластичних творів і картин створити цілу

систему зрілих зорових сприймань і образів, ... на якій викладання могло будувати б далі, як на суттєвій частині своїх основ» [1, с. 122].

Предметом цілеспрямованого формування, на думку Й.-Ф. Гербарта, має бути зорове сприймання у двох його різновидах — кольорове і просторове. Взаємозв'язки між зазначеними видами зорової перцепції психолог обґрунтовує тим, що в предметах ми сприймаємо перш за все забарвлення, а там, де предмет перестає бути пофарбованим, його не видно, саме ці межі замикають його фігуру. «Зір, окрім забарвлення, показує також фігуру, форму, але останню через першу», — відзначає вчений [1, с. 117]. Крім зору, Й.-Ф. Гербарт наголошував на необхідності вдосконалювати в учнів дотикове сприймання, оскільки «те, що предмет є твердим тілом, що він буває жорстким, м'яким, сухим або вологим, усе це діло дотику, а не зору»; не меншого значення він надавав розвитку слуху школярів. Універсальним способом формування чуттєвої сфери дитини дослідник визнавав систематичні вправлення у розрізненні властивостей оточуючих об'єктів, «культивування спостережливості всякого роду» [1, с. 117, 120].

Німецький педагог-демократ Фридріх-Вільгельм-Адольф Дістервег (1790—1866) доводив, що розвиток людського розуму починається із сприймання зовнішнього світу, виявляється у відчуттях, які зв'язуються в наочні уявлення і зводяться в поняття. Виходячи з цього, педагог формулює правило навчання — «починай із чуттєвого сприймання і переходи від нього до понять» — і розкриває поетапність такого переходу. На першому етапі «той, хто відчуває, і те, що відчувається, — це дещо єдине; свідомість ще не відділяє себе від предмета»; на другому етапі потрібно, щоб учень сприймав предмет з усіма його ознаками як такий, «що знаходиться поза ним, відділений від його розуму»; далі безпосередні уявлення відокремлюються від відчуттів і можуть зберігатися у свідомості й за відсутності предмета: «уявлення стало дійсним здобутком учня, він відділяє себе від уявлення, а уявлення від предмета; він набув вільної самосвідомості, предмет став його уявленням, із яким можна чинити як завгодно, використовувати для подальшого мислення» [2, с. 374, 376]. За нашим переконанням, установлення вченим цієї послідовності є специфічним науковим передбаченням, яке склало підґрунтя для визначення в наступному столітті механізму інтеріоризації перцептивних процесів шляхом їхнього переведення з рівня сприймання до рівня розумових операцій.

Вагомий внесок у розробку дидактичних основ сенсорного розвитку молодших школярів належить Костянтину Ушинському (1824—1871) — видатному вітчизняному педагогу, психологу, засновнику наукової педагогіки в Росії й Україні. Розглядаючи образи сприймання зовнішнього світу єдиними матеріалами, над якими і за допомогою яких працює здатність мислення, і характеризуючи розумову діяльність дитини як таку, що оперує формами, барвами, звуками, відчуттями взагалі, учений наголошував на необхідності надання навчанню наочного характеру.

Своєрідним «обов'язком» початкової школи педагог вважав формування в учнів уміння правильно спостерігати дійсність, що оточує. «Усяке не мертве, не безцільне навчання має на увазі готувати дитину до життя; а ніщо не може бути важливішим у житті, як уміти бачити предмет з усіх боків і серед тих відношень, у які він поставлений», — відзначав К. Ушинський [9, с. 249]. На

його думку, спостерігати можна реальні предмети або їхні зображення, а завдання викладача полягають у тому, щоб своїми запитаннями змусити дітей хоча б неповно, але докладно описати об'єкти сприймання, а згодом – перейти до більш складних завдань [9, с. 213].

Вияткову увагу вчений приділяв формуванню в учнів тих сенсорних процесів, які мають першорядне значення в опануванні грамоти – зоровому і фонематичному сприйманню. Для підготовки до письма він рекомендував вправи на: розрізнення, називання і відтворення просторових відношень, безвідривне проведення ліній так, щоб вони перетинались в одній точці; відтворення елементів і цілісної форми букв, запам'ятовування їхніх особливих назв (літера і – дві палички з двома гачками вниз; о – нулик, або кружечок; а – нулик із паличкою, е – напівнулик тощо) [9, с. 254–256]. Формування фонематичного слуху школярів К. Ушинський радив розпочинати з організації спостереження за голосними звуками, застосовуючи прийоми наслідування учнями правильної вимови вчителя, розпізнавання голосного звука в односкладовому слові, добирання дітьми таких слів, у складі яких був би наявний заданий голосний звук. Лише після засвоєння всіх голосних звуків педагог визнавав можливим ознайомлення учнів із приголосними і характеризував певні прийоми їхнього обстеження: порівняння слів, які різняться одним звуком; розкладання слів на звуки; відгадування заданих звуків у слові; добирання слів на задані приголосні звуки; заміна одних звуків іншими, із зміною значення слова; приставляння звука до початку слова або на кінці слова; переставлення одних і тих самих звуків [9, с. 257–261]. Важливо підкреслити, що запропонований К. Ушинським метод навчання грамоти враховував особливості дитячого сприймання, забезпечував високий рівень опанування системи мовленнєвих звуків і просторових ознак букв, на його засадах ґрунтуються сучасні підходи до формування в молодших учнів відповідних перцептивних процесів.

До кола сенсорних умінь, якими мали оволодіти школярі, педагог відносив також кольорові та музичні, наголошуючи на необхідності введення в систему початкового навчання малювання та класних співів як навчальних предметів.

Послідовник К. Ушинського, вітчизняний педагог і публіцист Микола Корф (1834–1883) упровадив у програму заснованих ним земських шкіл самостійну дисципліну – наочне навчання. Уведення нового навчального предмета він обґрунтовував кількома причинами. По-перше, значенням сенсорних вражень у створенні в свідомості дитини уявлень і понять. «Найповніший опис предмета, прочитаний нами у книзі або переданий нам усно, не поселить у нас такого чіткого уявлення про предмет, якби ми самі побачили описуваний предмет. Ось чому всяке навчання має бути, по можливості, наочним, тобто викликати на допомогу зір учня для пробудження в ньому відомих понять», – зауважував педагог [4, с. 262]. По-друге, визнанням того факту, що правильного сприймання школярів треба навчати, оскільки вміння бачити ще не означає наявність умінь спостерігати. На думку педагога, необхідно «навчити учня вдивлятися у те, що у нього перед очима, доходити на підставі спостережень до вірних висновків, ділитися своїми спостереженнями та висновками з іншими, правильно викладати свою думку словами» [4, с. 265]. По-третє, вчений був упевнений у тому, що, хоча в народній школі всі дисципліни мають викладатися наочно,

вони переважно спрямовані на вирішення специфічних освітніх завдань — учити дітей читати, писати, рахувати; у той же час, уроки з наочного навчання дозволяють цілеспрямовано ознайомлювати учнів із предметами видимого світу, формувати вміння спостерігати об'єкти дійсності.

Природно, що М. Корф висунув чіткі вимоги до засобів наочності. Доцільним він вважав демонстрування школярам реальних предметів, у зв'язку із чим рекомендував учителям збирати колекції каменів, рослин, металів, зубів, хутра та інших частин тварин, тканин і різноманітних фабричних виробів. За неможливістю показати дітям корабель, ланцюговий міст, парову машину, гвинтові сходи, тварин тощо педагог радив застосовувати їх моделі, чучела, розфарбовані та чорні зображення [4, с. 265–266].

У аспекті ілюстрування розмаїття зовнішніх ознак предметів і явищ оточення педагог високо оцінював розвивальні можливості навчальних посібників К. Ушинського, суттєвим доповненням до яких стали книги для шкільного та домашнього читання «Наш друг» і «Малятко». Так, у посібник «Малятко» увійшло біля ста зображень, виконаних по клітинках, що сприяло формуванню в учнів умінь аналізувати форму зразка і відтворювати її у власних малюнках, удосконалювало «окомір, навик до симетрії, мускули правої руки» дитини, забезпечувало підготовку до письма [5, с. 13].

Особливу увагу вчений приділяв розвитку фонематичного слуху, що було умовою навчання школярів грамоти за звуковим методом, який він поширював у земській школі; великого значення надавалось також удосконаленню музичного слуху дітей у ході опанування ними церковного і світського (класного) співів.

Висновки. Отже, класичний період становлення дидактико-методичних засад сенсорного розвитку особистості характеризується такими тенденціями: 1) провідні цільові напрями вдосконалення чуттєвої сфери молодших учнів охоплювали, як і на попередніх етапах, формування зорового, слухового і дотикового сприймання; 2) методологічне підґрунтя сенсорного розвитку особистості утворювали: діалектична концепція і теорія пізнання, сформовані в класичній німецькій філософії; положення асоціативної психології; загальнодидактичні принципи, особливо — наочності навчання; теорія формальної освіти; 3) зміст перцептивного навчання визнавався як формування в молодших школярів: системних уявлень про різноманітні властивості предметів і явищ оточення, умінь застосування таких уявлень у сприйманні дійсності; установлюється механізм цих психічних творень як послідовне переведення безпосередніх перцептивних вражень у площину свідомості; 4) широкого застосування набули підручники, які містили навчальну інформацію сенсорного спрямування, подану в ілюстраціях і текстах, що їх пояснювали; 5) методичний ресурс сенсорного розвитку молодших учнів складали: організаційні форми (фрагменти уроків, заняття, екскурсії), методи (спостереження, вправи та ігрові завдання на розрізнення кольорів, геометричних форм, мовленнєвих і музичних звуків, шорсткості поверхонь тощо), певні алгоритми обстеження об'єктів сприймання; 6) доведено ефективність наочних засобів навчання перцепції (натуральних і зображувальних); 7) основним залишався поліпредметний характер організації перцептивного навчання, який передбачав поєднання ресурсів багатьох навчальних дисциплін початкової школи.

Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження полягають у висвітленні специфіки організації сенсорного розвитку молодших учнів на інших історичних етапах.

Література

1. Герbart И. Ф. Избранные педагогические сочинения / И. Ф. Герbart. — М. : Учпедгиз, 1940. — Т. 1. — 1940. — 293 с.
2. Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія : навч. посіб. / Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна; заг. ред. Є. І. Коваленко. — К. : Центр навчальної літератури, 2006. — 664 с.
3. Коменський Я. А. Вибрані педагогічні твори / Ян Амос Коменський; під ред., з біограф. написом і примітками А. А. Красновського. — К. : Радянська школа, 1940. — Т. 1 : Велика дидактика. — 1940. — 248 с.
4. Корф Н. А. Русская начальная школа : Руководство для земских гласных и учителей сельских школ / Николай Александрович Корф. — [2-е изд.]. — СПб. : Издание Д. Е. Кожанчикова, 1870. — 349 с.
5. Корф Н. А. Малютка : Первая книга после азбуки / Николай Александрович Корф. — СПб. : Издание Д. Е. Кожанчикова, 1872. — 115 с.
6. Локк Д. Сочинения : в 3 т. / Д. Локк; [пер. с. англ. А. Н. Савина]. — М. : Мысль, 1985. — Т. 1. — 1985. — 621 с.
7. Локк Д. Сочинения : в 3 т. / Д. Локк; [пер. с. англ. А. Н. Савина]. — М. : Мысль, 1985. — Т. 3. — 1988. — 668 с.
8. Песталоцци И. Г. Избранные педагогические произведения : в 3-х т. / И. Г. Песталоцци; [пер. с нем.]. — М. : Просвещение, 1965. — Т. 3. — 1965. — 635 с.
9. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори : у 2 т. / Костянтин Дмитрович Ушинський; за ред. О. І. Пискунова. — К. : Радянська школа, 1983. — Т. 2. — 1983. — 359 с.
10. Хрестоматія по історії педагогіки / [сост. И. Е. Лагин, М. В. Макаревич, А. Х. Рычагов]. — Минск : Вышэйшая Школа, 1971. — 608 с.

СТАН ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ КЕРІВНИКІВ ДО УПРАВЛІННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИМИ ЗМІНАМИ У ДЕРЖАВНІЙ ПРИКОРДОННІЙ СЛУЖБІ УКРАЇНИ

УДК 159.922.6

Король А. С.

У статті представлено результати емпіричного дослідження стану готовності керівників до управління змінами у Державній прикордонній службі України. Визначено рівні сформованості психологічної готовності керівників до управління змінами в організації. Визначено психологічні умови підготовки керівників до управління змінами в організації.

Ключові слова: психологічна готовність керівників, управління змінами в організації, структура психологічної готовності, рівень сформованості психологічної готовності.